

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

مقایسه دیدگاه اصولی امام خمینی با آخوند خراسانی در قطع

استاد راهنما:

دکتر سید علی اصغر موسوی رکنی

نگارنده:

زینب مداحی

دی ماه ۱۳۹۳

تقدیم بہ: پیامبر مہربانی ہا رسول اکرم (صلی اللہ علیہ وآلہ)

باران چشمان ترم را دوست می دارم
تنہا امید آخرم را دوست می دارم
او رحمۃً للعالمین تک تک ماہاست
از جان و دل من دلبرم را دوست می دارم
کوری چشمان بخیل دشمن ابتر
بابای زہرا مادرم را دوست می دارم
من از گذشتہ تا بہ حالا ... تا خود محشر
من تا ابد پیغمبرم را دوست می دارم
یک گوشہ از چشمان او ما را مسلمان کرد
آقای سلمان پرورم را دوست می دارم
اسلام من با نام مولایم گرہ خوردہ
آوای حیدر حیدرم را دوست می دارم
بیزارم از اسلام آمریکایی دشمن
این جملہ ی افشاگرم را دوست می دارم
مہدی زہرا تکیہ گاہ سرزمین ماست
پشت و پناہ کشورم را دوست می دارم
حبّ ولایت رمز پیروزی در این جنگ است
دنیا بداند رہبرم را دوست می دارم
ہر کس کہ با پیغمبر و آلش در افتادہ
ہر دولتی باشد بداند کہ ور افتادہ

من لم يشكر المخلوق، لم يشكر الخالق

حمد و سپاس یکتای بی همتا را که لطفش بر ما عیان است، ادای شکرش را هیچ زبان و دریای فضلش را هیچ کران نیست و اگر در این وادی هستیم، همه محبت اوست.

الهی ای مهربانتر از ما به ما، از تو می خواهیم همه کسانی را که حتی ذره ای در انجام این امر مرا یاری نموده اند، در سایه لطف و محبت بی کرانت، سلامت، شادکام و موفق بداری.

از جناب آقای دکتر سید علی اصغر موسوی رکنی ، استاد راهنما، که در طول نگارش این مجموعه با راهنمایی های عالمانه و بجایشان، سکاندار شایسته ای در هدایت این پایان نامه بوده اند، متشکرم.

از جناب آقای دکتر امیدی فرد که زحمت داوری این پایان نامه با ایشان بوده است، و جناب آقای دکتر علوی وثوقی که ناظر این پایان نامه می باشند، متشکرم.

پدر و مادر گرامی از زحمات بی دریغ و بی منت شما متشکرم.
همسر عزیزم و فرزند دلبندم فاطمه جان که مایه امید و سرمایه زندگیم هستند، متشکرم.

همیشه نیازمند محبت، لطف و دعای خیر شما هستم.

چکیده

مبحث قطع ماهیتی نسبتاً متفاوت با سایر مباحث اصولی دارد. قطع در لغت به معنای انکشاف کامل و مرادف علم و یقین است. از آثار قطع می توان به وجوب عمل براساس مودای قطع و استحقاق عقاب بر مخالفت قطع و معذور بودن در صورت مخالفت قطع با واقع ، نام برد. دیدگاه مرحوم آخوند و امام خمینی نیز در مسئله قطع متفاوت می باشد. کما اینکه مرحوم آخوند تعریفی از علم کلام را لحاظ کرده اند که قطع جز مسائل علم کلام قرار می گیرد ، و از نظر ایشان ملاک مسئله اصولی این است که در سلسله ی علل حکم و در کبرای قیاس قرار گیرد. امام خمینی قطع را جز مسائل علم کلام نمی داند و ملاک مسئله اصولی را مسئله ای می داند که موجب استنباط حکم شرعی فرعی باشد. در حجیت قطع مرحوم آخوند منجزیت و معذرت را نسبت به واقع می سنجد اما امام خمینی تنها حکم عقل و عقلا رادر تنجز کافی می داند. مرحوم آخوند خراسانی و امام خمینی تجری را از مسائل اصولیه نمی دانند بلکه می گویند از قواعد فقهیه و یا کلامیه است. در مورد حکم تجری مرحوم آخوند با استدلال بر وجدان ، فرد متجری را مستحق عقوبت می داند ولی امام خمینی قائل به عدم استحقاق عقوبت فرد متجری است. امام خمینی در علم اجمالی قائل شده است که وجوب موافقت قطعیه مقتضی است اما حرمت مخالفت قطعیه علیت تامه دارد که با جود علم اجمالی نمی توانیم اصول عملیه را در اطراف علم اجمالی پیاده بکنیم. اما مرحوم آخوند معتقد است در هر دو طرف مقتضی است در نتیجه اگر مانعی نباشد و اگر فرضاً ادله اصول عملیه که پایین تر از علم اجمالی است، جریان پیدا نکند، علم اجمالی می تواند در تنجز تکلیف تاثیر داشته باشد.

کلید واژه: قطع، حجیت، تجری، علم اجمالی، آخوند خراسانی، امام خمینی.

فهرست

ا	چکیده
ب	فهرست
۱	مقدمه
۲	بیان مسئله تحقیق
۳	سوالات تحقیق
۳	فرضیه های تحقیق
۳	اهداف تحقیق
۴	پیشینه تاریخی
۴	پیشینه تحقیق
۸	پیشینه موضوع
۱۱	فصل اول: کلیات
۱۲	واژه شناسی
۱۲	۱,۱. واژه اصلی
۱۲	۱,۱,۱. دیدگاه
۱۲	۱,۱,۲. علم اصول
۱۵	۱,۱,۳. قطع
۱۸	۱,۲. واژه های مرتبط
۱۸	۱,۲,۱. شک
۱۹	۱,۲,۲. ظن
۲۰	۱,۲,۳. فرق قطع و ظن
۲۱	۱,۲,۴. حجت
۲۲	۱,۲,۵. حجیت قطع
۲۳	۱,۲,۶. تجری
۲۶	۱,۲,۷. علم تفضیلی

۲۷	..... علم اجمالی
۲۹	..... زندگی نامه
۲۹	..... ۱،۱. سید روح الله موسوی خمینی
۳۵	..... ۱،۲. آخوند خراسانی
۳۹	..... فصل دوم: حجیت و احکام قطع از منظر مرحوم آخوند خراسانی و امام خمینی (ره)
۴۰	..... ۲،۱. ابعاد کلامی و اصولی مبحث قطع
۴۳	..... ۲،۲. تفاوت یقین در علم کلام و اصول
۴۵	..... ۲،۳. احکام و حالات مکلف
۴۵	..... ۲،۳،۱. اشکالات مرحوم آخوند به شیخ در رسائل
۵۰	..... ۲،۴. منجزیت و معذرت قطع
۵۲	..... ۲،۴،۱. بررسی جعل تألیفی در حجیت قطع
۵۶	..... ۲،۴،۲. مراحل حکم
۵۸	..... ۲،۵. تجری
۵۹	..... ۲،۵،۱. بحث اصولی یا غیر اصولی بودن مساله تجری
۶۰	..... ۲،۵،۲. حکم تجری
۶۲	..... ۲،۵،۳. حکم فعل متجری به
۷۵	..... فصل سوم: دیدگاه مرحوم آخوند خراسانی و امام خمینی (ره) در خصوص اقسام و آثار قطع
۷۶	..... ۳،۱. اقسام قطع
۷۶	..... ۳،۱،۱. قطع طریقی
۷۷	..... ۳،۱،۲. قطع موضوعی
۸۱	..... ۳،۱،۳. نظریه جانشینی امارات به جای تمام اقسام قطع
۸۳	..... ۳،۱،۴. عدم جانشینی اصول عملیه به جزء استصحاب، به جای قطع طریقی
۸۴	..... ۳،۱،۵. جانشین شدن استصحاب به جای قطع موضوعی
۸۶	..... ۳،۲. مبحث اخذ قطع به حکم در خود آن حکم و در مثل آن و در ضد آن
۸۸	..... ۳،۳. مبحث موافقت التزامیه
۸۹	..... ۳،۳،۱. تعذر موافقت التزامی در برخی موارد
۹۰	..... ۳،۳،۲. عدم جریان اصول در اطراف علم اجمالی

- ۳,۴. حجیت قطع قطاع ۹۱
- ۳,۵. علم اجمالی ۹۴
- ۳,۵,۱. اقتضای علم اجمالی نسبت به حجیت ۹۵
- نتیجه گیری ۱۰۲
- پیشنهاد ۱۰۵
- منابع و مأخذ ۱۰۷

مقدمه

از آنجا که علم اصول اساس استنباط احکام فقهی است و توجه به آن در فهم و استنباط احکام شرعی بسیار موثر می باشد از این رو دانشمندان علم اصول به توسعه و گسترش این علم پرداخته اند و با ارائه نظریات جدید حل مسائل پیچیده آن به این علم خدمات شایانی نموده اند و یکی از شرایط مهم استحکام بخشیدن به علم اصول درک صحیح آرا و دیدگاه های نظریه پردازان در این علم است که از رهگذر مقایسه میان آنها درک بهتر و دقیق تر حاصل می آید. و بنده در این رساله برای شناساندن ابتکارات دو شخصیت بزرگ علم اصول مرحوم آخوند خراسانی به عنوان برجسته ترین دانشمند علم اصول که با طرح مبانی اصولی جدید گامهای موثری در توسعه و تکامل این علم برداشتند و امام خمینی که در این وادی گوی سبقت را از دیگران ربودند و به حق با بیان دیدگاههای نو و ابتکاری و طرح مبانی جدید اصول نقش بسزایی در روند تکاملی این دانش ایفا کردند و آثار ارزشمند اصولی ایشان گواه بر این مدعاست؛ به مقایسه دیدگاههای آن دو شخصیت بزرگوار در این علم پیرامون مبحث قطع پرداخته ام. و به یاری خداوند رساله ام را که تحت عنوان مقایسه دیدگاه اصولی آخوند خراسانی و امام خمینی در قطع بررسی نموده ام که حاصل مطالعات مربوط به قطع و مسائل آن از دو منظر اصولی می باشد و نظریات هر یک از این دو بزرگوار در عین حال که تفکیک گردیده است در یک موقعیت دیگر مورد مقایسه قرار گرفته است. در ذیل مبحث قطع مسائل مختلفی مطرح است که سعی شده است در فصل های مختلف این رساله گنجانده شود. و این رساله در سه فصل تنظیم گردیده است که فصل اول شامل کلیات می باشد؛ در مورد کلیات این موضوع بحث شده یعنی قبل از ورود به بحث اصلی خود قطع و مسائل آن و مقایسه دو دیدگاه، در مورد معنای لغوی و اصطلاحی قطع و واژه های مرتبط به آن نوشته شده و بعد به پیشینه تاریخی آن پرداخته یعنی مبحث پایان نامه را از منظر تاریخی نگاه کرده که آیا این موضوع در کتب و رسائل دیگر چه جایگاهی داشته و چقدر در مورد مبحث قطع در کتب خود سخن گفته اند و نیز در مورد پیشینه تحقیق که سیر تاریخی تالیفات و تحقیقات راجع به موضوع پایان نامه چقدر و تا چه حدودی بوده است. فصل دوم به حجیت قطع و احکام قطع از دو دیدگاه امام خمینی و مرحوم آخوند، در ضمن معرفی مبحث قطع و اینکه چه ویژگی هایی دارد و جایگاه آن در اصول از دو منظر چگونه بوده است احکام قطع را مطرح کرده که وجوب متابعت از قطع و حجیت قطع شامل آن می شود و نیز بحث تجری و مسائل مربوط به آن هم در احکام قطع جای گرفته و بحث از آن شده ابتدا به معرفی همه اینها پرداخته و بعد نظریات آخوند را آورده و به دنبال آن اشکالات امام خمینی به ایشان را آورده و جوابی که به ایشان داده اند. و در نهایت فصل سوم به اقسام قطع از دو

منظر امام خمینی و آخوند خراسانی اختصاص داده شده است که در ابتدا به خود اقسام قطع پرداخته که شامل دو قسم طریقی و موضوعی می باشد و در ادامه مبحث درباره اخذ قطع به حکم در خود آن و در مثل آن و در ضد آن مطرح می شود و نیز مبحث موافقت التزامیه و قطع قطاع و علم اجمالی و مسائل پیرامون علم اجمالی مورد بررسی قرار می گیرد.

بیان مسئله تحقیق

قطع به معنای انکشاف کامل و مرادف علم و یقین است. مکلف و مجتهد در مقام تشخیص وظیفه یا قطع و یقین خواهند داشت یا ظن و گمان و یا شک و تردید. در اصطلاح عرفی و رایج مرادف با علم و یقین است و در اصطلاح اصولیین در دو معنا استعمال می شود: یکی به معنای آنچه که احتمال خلاف در آن راه ندارد. مانند محکم و متواتر این قسم را علم الیقین گویند. و دیگری به معنای آنچه که احتمال ناشی از دو دلیل در آن منتفی باشد مانند ظاهر و خبر مشهور. این قسم را علم الطمانینه گویند. یعنی علمی که باعث اطمینان و آرامش می شود.

ما مبحث قطع را از دیدگاه دو عالم می خواهیم بررسی کنیم: مرحوم آخوند به تبع مرحوم شیخ وارد مباحث قطع شده اند اما چون مقدمه بحث حجج و امارات محسوب می شود. در ابتدا تقسیمی برای مکلف ذکر می کنند که مباحث بر طبق آن شکل می گیرد.

مرحوم شیخ مکلف را به سه قسم تقسیم کرده است که مکلف وقتی ملتفت به حکم شرعی می شود یا قطع به حکم دارد یا ظن دارد یا شک دارد و بر اساس این تقسیم گفته است مباحث قطع و ظن و شک هر کدام در مبحثی جداگانه باید بحث شود.

مرحوم آخوند تقسیم را بر خلاف مرحوم شیخ تقسیم دیگری ارائه کرده است که تقسیم ثنائی است. عنوان ایشان این است که البالغ الذی وضع علیه القلم التکلیف و وجه عدول از مکلف روشن است چون در برخی از این اقسام فرد هیچ تکلیفی ندارد و محکوم به برائت است و مقسم قرار دادن مکلف برای این قسم یعنی مقسم قرار دادن شی برای ضد خودش می باشد. و لذا آخوند از آن تعبیر رفع ید کرده اند. حال آنکه امام خمینی به تقسیمات آخوند اشکالاتی گرفته است و با توجه به آن می فرمایند که چاره ای جز تقسیم ثلاثی نداریم البته نه تقسیم ثلاثی شیخ انصاری .

دو اصولی متأخر (امام خمینی و آخوند خراسانی) در بسیاری احکام قطع همگام با مشهور اصولیان هستند، از جمله در جایی که مکلف قطع به حکم شرعی دارد، بر او واجب است که از قطع خویش متابعت کند و در صورت مخالفت مرتکب معصیت می شود.

اختلاف دیدگاه دو اصولی متأخر در آنجایی است که مکلف قطع به حکم شرعی داشته، و با قصد مخالفت با شارع طبق همان قطع عمل می کند یعنی در مورد قطع به فعل حرام آن را مرتکب می شود و در خصوص قطع به واجب آن را ترک می کند ولی در واقع کارش مطابق با واقع نبوده است. در این صورت با مکلف چه برخوردی می شود. آیا این فرد مستحق عقاب است یا مستحق عقاب نیست.

سوالات تحقیق

- ۱- از دیدگاه امام خمینی (ره) و مرحوم آخوند قطع و احکام آن از مباحث علم اصول به شمار می آیند یا علم کلام؟
- ۲- حجیت قطع از دیدگاه اصولیان چه حکمی دارد؟
- ۳- طبق دیدگاه امام خمینی (ره) و مرحوم آخوند تجری از مسائل کدام علم است و چه حکمی دارد؟
- ۴- بر علم اجمالی دو اثر منجزیت یا معذرت چگونه مترتب می شود؟

فرضیه های تحقیق

- ۱- مرحوم آخوند تعریفی از علم کلام را لحاظ کرده اند که قطع جز مسائل علم کلام قرار می گیرد در حالی که امام خمینی تعریفی از علم کلام را اصل قرار داده اند که سبب می شود قطع جز مسائل علم کلام نباشد و ملاک مسئله اصولی را مسئله ای می داند که موجب استنباط حکم شرعی فرعی باشد.
- ۲- طبق دیدگاه اصولیان به اتفاق آراء حجیت قطع ذاتی است و قابلیت وضع و رفع بر هیچ وجه ندارد حتی از طرف شارع.
- ۳- بر طبق دیدگاه امام خمینی: تجری از مسائل اصولیه نیست بلکه از مسائل کلامیه و قواعد فقهیه است و بی شک فعل مورد تجری انسان از نظر شرعی حرام و از نظر عقلی قبیح نمی شود. و بر اساس نظر آخوند خراسانی: تجری علت تامه قبح و استحقاق عقاب است.
- ۴- در خصوص علم اجمالی نظر امام خمینی (ره) و وجوب موافقت قطعیه مقتضی است. و حرمت مخالفت قطعیه علیت تامه دارد اما نظر مرحوم آخوند این است که در هر دو مقتضی است، این علم اجمالی می تواند در تنجز تکلیف تاثیر داشته باشد.

اهداف تحقیق

امام خمینی و آخوند خراسانی با مبنای اصولی اختصاصی خودشان در مورد قطع به چه نتیجه ای می رسند و چه تأثیری این رأی اصولی شان در فقه دارد، و ثمره ی اختلاف آن ها در این مسئله چه می باشد. پرواضح است که بخش اعظمی

از احکام شرعی، متعلق علم و قطع خواهد شد، و به هر حال، پس از آنکه فقیه با ابزار اصولی خود حکم شرعی را شناخت، این بدان معناست که به آن علم پیدا کرده است. از همین جا بحث از احکام علم و قطع آغاز می گردد. بحثی اینچنینی که موضوع آن ثمره اصلی کار فقیه است بسیار مهم خواهد بود. و چنان که گفتیم اگر تنقیح نشود، کار استنباط ناقص و ابتر خواهد بود.

پیشینه تاریخی

پیشینه تاریخی به دو بخش پیشینه تحقیق و موضوع تقسیم بندی می شود:

پیشینه تحقیق

اکثر تألیفات اصولی مسأله حجیت قطع و احکام آن را مطرح کرده اند، در این اثر پژوهشی نیز به نمونه ی آثاری که مورد استفاده قرار گرفته اند، اشاره می شود:

الف. آثاری که در مورد نظرات آخوند خراسانی و امام خمینی آمده است:

نمازی فر، حسین. مقایسه مبانی اصولی آخوند خراسانی و امام خمینی (س) و آراء آن دو شخصیت در مباحث الفاظ " اصول فقه"، تهران. دانشگاه تهران، دانشکده الهیات و معارف اسلامی. ۱۳۸۰.

این پایان نامه در مورد مقایسه مبانی اصولی آخوند خراسانی و امام خمینی (س) و آراء آن دو شخصیت در مباحث الفاظ " اصول فقه" می باشد.

علمی سولا، محمدرضا. بررسی دیدگاه های خاص اصولی آخوند خراسانی (مبحث الفاظ). الهیات و معارف اسلامی. دانشگاه فردوسی مشهد. تاریخ دفاع: ۱۳۸۲

رساله حاضر آراء خاص اصولی آخوند خراسانی در مبحث الفاظ را مورد بررسی قرار می دهد. این رساله شامل یک مقدمه و بیست فصل است. عنوان فصل اول، حیات آخوند خراسانی و دومی نگاهی به سیر تحول علوم اصول و هجده فصل بعدی هر یک شامل یک نظریه خاص آخوند می شود، که با آراء پنج اصولی بزرگ پس از وی یعنی نائینی، عراقی، اصفهانی، خوئی، و خمینی، مقایسه می گردد. همچنین در پایان هر فصل، نگارنده، نظرات و پینهادات خود را بیان کرده است. ضمناً نکته ای که در این رساله مورد تاکید قرار گرفته آن است که علیرغم آن که نظرات آخوند عموماً با موافقت اصولیان بزرگ پس از وی مواجه نشده، آراء و تاثیر عظیمی بر دیدگاههای دانشمندان پس از وی داشته است.

صادقی، حشمت. قاعده لاضرر از دیدگاه شیخ انصاری، آخوند خراسانی، امام خمینی (قده)، رشته گرایش: فقه و مبانی حقوق اسلامی. دانشگاه آزاد اسلامی تهران. تاریخ دفاع: ۱۳۸۲

یکی از قاعده های فقهی که در سرتاسر فقه بدان استناد می شود و در بسیاری از مسائل سیاسی و اجتماعی نیز می تواند کارساز باشد، قاعده لاضرر است. اهمیت قاعده یاد شده به اندازه ای است که شماری از متفکران اسلامی، از آن به عنوان راز و رمز هماهنگی اسلام با پیشرفتها و توسعه فرهنگ یاد کرده اند. در این رساله ابتدا ضمن مقدمه به معانی لغوی و اصطلاحی قاعده و تفاوت های قاعده فقهی و قاعده اصولی و سیر تحول و گسترش قواعد فقهی از نظر امامیه و اهل سنت و منابع و مآخذ قواعد فقهی امامیه و اهل سنت بیان شده و جهت آشنایی بیشتر شماری از قواعد فقه نام برده شده است و بعد از آن وارد بحث اصلی شده و به مدرک و مستندات قاعده لاضرر که کتاب و سنت و اجماع بوده پرداخته و متن حدیث آورده شده و به دنبال آن مفردات حدیث ذکر شده و به فرق بین ضرر و ضرار اشاره گردیده و بعد از آن به دیدگاه های وارده از سه شخصیت مهم شیخ مرتضی انصاری - آخوند خراسانی - امام خمینی (ره) پرداخته شده است و در پایان از مفاد حقوقی قاعده لاضرر و تنبیهات آن سخن رفته و کاربرد آن نیز در قانون مدنی ایران لحاظ شده است. آهنگران، محمدرسول؛ تحکیم و تکمیل دیدگاه امام خمینی (ره) در نقد حجیت ذاتی قطع. مجله: فقه و اصول « بهار و تابستان ۱۳۹۰ - شماره ۸۶ (علمی-پژوهشی) (۲۴ صفحه - از ۹ تا ۳۲)

یکی از مباحثی که در میان صاحب نظران علم اصول فقه، مسلم انگاشته شده و چندان مورد مناقشه قرار نگرفته، مبحث حجیت ذاتی قطع است. یکی از معدود کسانی که با کمال دقت و توجه، این نظریه را به نقد کشیده اند مرحوم امام خمینی (ره) است که این تحقیق در پی تحکیم و تکمیل نقد ایشان است. در این راستا، نخست باید مراد از واژه ی «ذاتی» روشن و سپس معلوم گردد که «حجیت» به چه معنا است تا با مشخص شدن معنای قطع و تفاوت آن با علم، آشکار شود که انکار حجیت قطع به معنای منجزیت توسط ایشان، کاری پسندیده است. وانگهی، روشن شود که حجیت به معنای معذرت نیز ذاتی قطع نیست؛ چرا که از امور جعلی و اعتباری است و به این ترتیب، عدم ذاتی بودن حجیت قطع، ثابت می شود. ضمن آن که اعتبار معذرت از سوی عقلا، در حقیقت برای جهل صورت می گیرد و قطع در فرض اتحاد مصداقی با آن، این ویژگی را دارا خواهد بود و خود خصوصیتی برای معذرت ندارد.

علیزاده سلاخ، محمد. مقایسه نظر و عملکرد آخوند خراسانی و امام خمینی (س) در مورد نقش روحانیت در انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی. قم، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی. ۱۳۸۶

پایان نامه کارشناسی ارشد «مقایسه نظر و عملکرد آخوند خراسانی و امام خمینی(س) در مورد نقش روحانیت در انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی» به قلم "محمد علیزاده سلاخ" به کتابخانه و آرشیو پرتال امام خمینی(س) افزوده شد. وی در بخشی از چکیده این اثر آورده است: "پس از بررسی نظرات و مواضع آخوند خراسانی و امام خمینی در مقابل رژیم های حاکم زمانشان و همچنین نقش آنان در هدایت حکومت انقلابی مورد حمایت آنان به این نتیجه می رسیم که این دو نظریه و عملکرد متفاوت با وجود شباهت ها و تفاوت های بسیار آنان در زمینه های ذکر شده منتج از دو قرائت متفاوت این دو عالم شیعی از شریعت و رابطه آن با سیاست در عصر غیبت می باشد".

ب. آثاری که در مورد قطع به طور کلی سخن گفته اند:

مبحث قطع از نظر آخوند خراسانی در کتاب کفایه به صورت مفصل آمده است و مرحوم فاضل آن را شرح داده اند.

خراسانی، محمد کاظم آخوند. *کفایه الاصول*. قم: مؤسسه آل البیت (ع) لإحياء التراث، ۱۴۰۹ هـ.ق.

فاضل موحدی لنگرانی، محمد. *ایضاح الکفایه*. تدوین توسط سید محمد حسینی قمی. قم: انتشارات مرکز فقهی ائمه اطهار (ع)، ۱۳۸۸.

آقای مسلم قلی پور یک مقایسه خلاصه وار از نظرات آخوند خراسانی و امام خمینی ره دارند که در کتاب ایشان آمده است.

قلی پور گیلانی، مسلم. *تدوین نموداری کفایه الاصول*. تهران: چاپ و نشر عروج (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۸۶.

در کتاب انوار الهدایه نظرات امام خمینی به صورت مفصل در زمینه قطع آمده است.

موسوی خمینی، سید روح اله امام. *انوار الهدایه*. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (فدس سره)، ۱۳۷۳. *تهذیب الاصول*. تدوین توسط جعفر سبحانی. قم: مؤسسه اسلامی، ۱۴۰۵ هـ.ق.

مرحوم شیخ انصاری در کتاب رسائل بحث قطع را آورده اند، مرحوم آخوند متعرض به نظرات ایشان شده اند.

انصاری، مرتضی شیخ. *فرائد الاصول*. تدوین توسط عبدالله نورانی. قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۰۷ هـ.ق.

مرحوم مظفر در کتاب اصول فقه بحث قطع را آورده است، و در آن برخی از نظرات آخوند را مورد بررسی و نقد قرار داده است. و آقای علی محمدی کتاب ایشان را به فارسی شرح داده اند.

مظفر، محمد رضا. *اصول الفقه*. قم: نشر دانش اسلامی، ۱۴۰۵ هـ.ق.

محمدی، علی، شرح اصول فقه، دار الفکر. قم؛ ۱۳۸۷

اما كتاب هايي كه به صورت مفصل در مورد قطع سخن گفته اند كه در برخي از اين كتاب ها نظرات امام و آخوند آورده شده است.

خرازي، محسن، عمده الاصول.، مصحح جعفري، عليرضا، در راه حق. ۱۳۷۶

دانش نهاد، محمد، بررسي ملاكات عقاب اخروي در متون اصولي معاصر. ۱۳۹۲

گيلاني غروي، شعبان. أحكام القطع و الظن في شرح الرسائل و تحريرها، نشر مرتضى الكيلاني. تهران.

حيدري، كمال. القطع دراسه في حجيته و اقسامه و احكامه، دار فراق للطباعه و النشر. قم.

محمد معاذ مصطفى، القطعي و الظني في الثبوت و الدلاله عند الاصوليين، دار الكلم الطيب. دمشق.

شفائي، محسن، ملاك در ادله عقليه اصول استنباط، نشر مؤلف. قم.

زاهدي، جعفر، خود آموز كفايه، كتابفروشي جعفري. مشهد مقدس؛ ۱۳۶۲

اسلامي، رضا، قواعد كلي استنباط. موسسه بوستان كتاب. قم؛ ۱۳۸۷

موسوي بجنوردي، محمد، علم اصول، موسسه تنظيم و نشر آثار امام خميني (ره)، موسسه چاپ و نشر عروج. تهران؛ ۱۳۷۹

حيدري، علي نقی. اصول الاستنباط في اصول الفقه. با ترجمه عباس زراعت و حميد مسجدرسايي. تهران: انتشارات پيام

نو آور (انتشارات حقوق اسلامي سابق)، ۱۳۸۲.

ذهني تهراني، محمد جواد، تشريح المقاصد في شرح الفرائد، نشر حاذق. قم

سميعی، جمشيد، ترجمه متن و شرح كامل رسائل شيخ انصاري، نشر خاتم الانبياء. اصفهان؛ ۱۳۸۷

اصفهانى، محمد حسين. نهايه الدرايه في شرح الكفايه. بيروت: مؤسسه آل البيت (ع) لإحياء التراث، ۱۴۲۹ هـ.ق.

بادكوبه اي، صدرا شيخ. هدايه الاصول في شرح الكفايه الاصول. قم: المطبعه العلميه، ۱۴۱۸ هـ.ق.

تهانوي، محمد اعلي بن علي. كشاف اصطلاحات الفنون و العلوم. بدون تاريخ.

حائري يزدي، عبدالكريم. درر الفوائد. قم: مرسسه نشر اسلامي، ۱۴۱۸ هـ.ق.

خويي، ابو القاسم. مصباح الاصول. تدوين توسط واعظ حسيني بهسودي و محمد سرور. قم: مؤسسه احياء الامام الخويي،

۱۴۲۲ هـ.ق.

سبحاني، جعفر. الموجز في اصول الفقه. قم: مؤسسه امام صادق (ع)، ۱۳۸۱.

شعراني، ابو الحسن. المدخل الى عذب المنهل. بدون تاريخ.

طباطبائي حكيم، محمد تقی. الاصول العامه في فقه المقارن. قم: مجمع جهاني اهل البيت (ع)، ۱۴۱۸ هـ.ق.

- طباطبایی حکیم، محمد سعید. *المحکم فی الاصول الفقه*. قم: مؤسسه المنار، ۱۴۱۴ هـ.ق.
- طباطبائی المجاهد، محمد بن علی. *مفاتیح الاصول*. قم: مؤسسه آل البيت (ع)، ۱۳۹۶ هـ.ق.
- فاضل تونی، عبد الله بن محمد. *الوافیه فی اصول الفقه*. قم: مجمع الفکر الاسلامی، ۱۴۱۶ هـ.ق.
- فضلی، عبد الهادی. *مبایذ اصول الفقه*. بدون تاریخ.
- فیض، علی رضا. *مبایذ فقه و اصول*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۹.
- کوثرانی، محمود. *الاستصحاب فی الشریعہ الاسلامیہ*. بدون تاریخ.
- محقق حلی، جعفر بن حسن. *معارج الاصول*. لندن: مؤسسه امام علی (ع)، ۱۴۲۳ هـ.ق.
- مشکینی اردبیلی، علی. *اصطلاحات الاصول*. قم: مؤسسه الهادی، ۱۳۷۴. *تحریری المعالم*. قم: مهر، ۱۳۹۶ هـ.ق.
- مغنیه، محمد جواد. *علم اصول الفقه فی ثوبه الجدید*. بیروت: دار العلم الملايين، ۱۹۷۵ م.
- نائینی، محمد حسین. *اجود التقريرات*. قم: مطبعه العرفان، ۱۳۵۲. *فوائد الاصول*. تدوین توسط محمد علی کاظمی خراسانی. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۶.
- مقالاتی که در موضوع قطع سخن گفته اند از این قرار می باشند:
- اسلامی، رضا؛ مکتب اصولی شهید آیت الله صدر. *مجله: پژوهش و حوزه* « پاییز و زمستان ۱۳۸۵ - شماره ۲۷ و ۲۸ (۶۰) صفحه - از ۱۲۶ تا ۱۸۵)
- عدالت پور، حسینقلی؛ قطع مرور زمان مسقط کیفر و جنحه و جنایت (۱) *مجله: مجموعه حقوقی* « ۱۳ شهریور ۱۳۱۹ - شماره ۱۶۸ (۵ صفحه - از ۶۳۷ تا ۶۴۱)
- گرچی، ابوالقاسم؛ شیخ انصاری و شک در مقتضی. *مجله: دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران)* « تیر ۱۳۷۳ - شماره ۳۲ (۲۲ صفحه - از ۱۰۹ تا ۱۳۰)

پیشینه موضوع

برای شناخت بهتر سیر تاریخی مبحث قطع و احکام آن می توان به عنوان نمونه نظریات نخستین پیشگامان و عالمان علم اصول را به ترتیب زیر بیان نمود:

سید مرتضی به عنوان یکی از عالمان اولیه ی نظریه پرداز علم اصول معتقد است که در مباحث اصولی باید به علم و یقین رسید و ظن و گمان کفایت نمی کند وی در برابر این سوال که به چه دلیل در اصول فقه ظن کفایت نمی کند می گوید: زیرا دلایل قطعی قائم شده است که در اصول فقه همانند اصول دیانات (یعنی توحید و عدل و...) باید به علم رسید.

همچنین دلیل دیگر سید مرتضی در این باره این است که دلیل مقطوعی بر کفایت ظن در مباحث اصولی دلالت نمی کند. البته این سخن بدان معنا نیست که ایشان اعتنایی به ظن نداشته و جایی برای آن در اصول قرار نداده است بلکه از نظر او در مواردی که علم حاصل نمی شود اکتفا به ظن بدون مانع است.

سید مرتضی به صورت کلی معتقد است تکلیف بدون دلیلی که آن را تعیین کند قبیح است و باید برای دست یابی به احکام شرعی دلیل اقامه شود. وی به صورت اجمالی دلایل فقه را نام برده و موضع کلی خود را نسبت به آنها مشخص کرده است. همچنین او معتقد است که در بیشتر مباحث فقه می توان به قطع رسید بنابراین به ادله ظنی نیازی نیست. سید با وجود انکار خبر واحد معتقد است بیشتر فقه بواسطه اخبار متواتر معلوم است.^۱

شیخ طوسی در آغاز العده برخی از واژه هایی را که در اصول کارایی بیشتری دارد با دقت و حوصله بررسی و در این راستا واژه های علم و ظن مقلد شاک دلالت نظر عقل اماره و ... را تفسیر کرده است.

تعریف برخی از واژه ها از جمله علم و ظن چنین است :

شیخ در تعریف علم می گوید : حد العلم ما اقتضی سکون النفس

علم چیزی است که موجب آرامش نفس می شود .

و علوم بر دو قسم است شناخت های ضروری و شناخت های اکتسابی .

از تعریف فوق بدست می آید که شیخ علم را علم عرفی معنا کرده است نه علم دقیق فلسفی پس فقیه با علم عرفی به معنای اطمینان سروکار دارد نه علم به معنای اثبات یک طرف با منع نقیض آن به طوری که هیچ احتمال خلاف داده نشود.

همچنین او در تعریف ظن می نویسد : ظن چیزی است که نزد گمان کننده قوی باشد که مظنون طبق چیزی است که گمان کرده و البته احتمال خلاف آن هم وجود داشته باشد.

شیخ در مورد حکم ظن در احکام شرعی می گوید : ظن نزد ما هر چند اصلی نیست که احکام بر آن مستند شود، اما احکام بسیاری بر آن توقف دارد.^۲

۱. ضمیری، محمدرضاء، دانشنامه اصولیان شیعه- ج ۱ ص ۱۳۰ تا ۱۳۵

۲. همان ص ۱۸۲

ابن ادریس از اصولیانی است که معتقد است باید برای بدست آوردن احکام شرعی به قطع رسید و ظن و گمان کفایت نمی کند. او می گوید: از این طریق به تمامی احکام شرعی در جمیع مسائل فقه علم حاصل می شود. در جای دیگر تصریح می کند که عمل باید تابع علم باشد. او پس از این بیانات سخن سید مرتضی را در مورد لزوم تحصیل علم در احکام شرعی نقل می کند. او دقیقاً به جهت همین مبنا حجیت قیاس و خبر واحد را انکار و بارها تکرار کرده که خبر واحد موجب علم و عمل نیست.^۱

شهید اول با بهره گیری از هوش سرشار و با استفاده از مکتب فقهی و اصولی علامه و فرزندش فخر المحققین و مسافرت های علمی به سرزمین های مختلف اسلامی توانست نظریه ها و اندیشه های بدیع و تازه ای را در عرصه اصول و فقه ارائه دهند که یکی از این نوآوری های شهید در اصول تجری می باشد.

نقطه اصلی بحث در تجری آن است که آیا قطع مطلقاً حجت است یا اساساً حجیت قطع به موردی منحصر است که قطع مصادف با واقع باشد. بر این اساس در صورتی که شخص مایعی را که قطع به خمربیتش داشته است و از روی علم و عمد آن را بنوشد و بعد معلوم شود که خمر نبوده است آیا چنین شخصی بر این گستاخی به معصیت و تجری عقاب می شود یا نه؟

ریشه های این بحث به نظریه های شهید اول در القواعد بر می گردد شیخ انصاری نیز برای بحث تجری به کلام شهید اول استناد کرده است. البته روشن است که این بحث با عنوان تجری در کلمات شهید و دیگران مطرح نبوده ولی اساس چنین بحثی را می توان در آثار شهید اول جستجو کرد.

شهید اول در این زمینه می گوید: نیت معصیت تا زمانی که آن را عملی نکرده در معصیت و مذمت موثر نیست و در چنین عملی مورد بخشش واقع شده است پس اگر معصیتی را نیت کند و به آنچه که معصیت می پندارد عمل کند بعد خلاف آن معلوم شود پس در تاثیر این نیت (در عقاب و مذمت) اشکال و نظر است از آن نظر که این نیت یا معصیت مصادف نبوده بسان یک نیت صرف تلقی می شود و در نتیجه مورد مواخذه قرار نمی گیرد ولی از آن جهت که چنین عملی دلالت بر هتک حرمت و جرات بر معصیت دارد مورد عقاب و مذمت قرار می گیرد.^۲

---

۱. همان ص ۲۴۴

۲. همان ص ۳۷۹

فصل اول: کلیات

واژه‌شناسی

واژه‌های کلیدی به دو بخش اصلی و مرتبط تقسیم می‌شود، در ابتدا واژه‌های اصلی مطرح و بررسی می‌شود و سپس واژه‌های مرتبط را بررسی خواهیم کرد:

۱.۱. واژه اصلی

واژه‌های اصلی شامل، دیدگاه، علم اصول و قطع می‌باشد.

۱.۱.۱. دیدگاه

دیدگاه در لغت به معنای دیدگاه . دیده‌گاه . دیده . محل دیده‌بانی . جای نشست دیده بان . (فرهنگ جهانگیری) . جای پاسبانی دیدبان^۱ .

در اصطلاح به دیدگاه یا بیانیه‌ای در مورد مسائل معمول در نظر گرفته می‌شود و نتیجه احساسات یا تفسیر حقایق است. به تفکر انتزاعی یا تعمیم‌دهنده به شکل اندیشمندانه یا منطقی و یا به نتیجه‌ی چنین تفکری اطلاق می‌شود. بسته به متن، ممکن است نتایج آن تفکر مثلاً توضیح کلی چگونگی عملکرد طبیعت را هم شامل شود. دیدگاه با فرضیه یکسان نیست. دیدگاه چارچوبی توضیح‌دهنده برای یک مشاهده فراهم می‌آورد و با فرض صحت آن توضیحات، فرضیه‌های احتمالی از به دنبالش می‌آیند که می‌توان آن را آزمود و به صحت یا سقم نظریه پی برد. دیدگاه مجموعه‌ای از سازه‌ها (مفاهیم) تعاریف و گزاره‌های به هم مرتبط است که از طریق مشخص ساختن روابط بین متغیرها، با هدف تبیین و پیش‌بینی پدیده‌ها دید نظام یافته‌ای از پدیده‌ها ارائه می‌کند.^۲

۱.۱.۲. علم اصول

اصل در لغت به معنای پایه و ریشه است و در اصطلاح پنج معنی برای اصل ذکر شده است:

- ۱- اصل در برابر فرع مثل الخمر اصل النبیذ یعنی حکم نبیذ از خمر گرفته شد به تعبیر صاحب معالم موضوع حکم ثابت (از طرف شرع) را اصل و موضوع دیگری را (که ثابت نیست) فرع گویند.
- ۲- دلیل مثل (الاصل فی هذه المسئلة الكتاب و السنه) یعنی دلیل این مسئله کتاب و سنه است.

۱. فرهنگ نامه دهخدا

۲. ر.گ. کالوین. جی. لارنس، نظریه‌های جامعه‌شناسی محض و کاربردی، ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران، سمت، ۱۳۷۷، ص ۴۶.